

34

HIRU KILOKO HAURRA, LAU HANKAKO MAHAIA

Hiru kiloko haurra eta *hiru kilotako haurra* bezalako forma bikoitzak aurkitzen dira euskal testuetan, eta entzuten ahozko mintzairan. *-ko* eta *-tako* bi atzizki forma ditugu, beraz, ÷teua' edo pose-siboa adierazten duten izenlagunak sorrarazteko. Kontuan harturik literaturan ageri den erabilera, ordea, ez da dudarik *-ko* atzizkia duen forma hobetsi behar dela, hori baita eskuarki erabilia.

-ko atzizkia, betetzen duen funtzioaren arabera, hiru egitura motatan ager daiteke:

1. Izena + *-ko* → izena.

Batzuetan *-ko* atzizkia erator-atzizkia dugu, izen bati erantsiz beste izen bat sorrarazten duenean, hain zuzen: Karlos + *-ko* → *Karloseko* (= Karlosen *etxea*), masail + *-ko* → *masaileko* (kolpea'), gerri + *-ko* → *gerriko* (Janzkia'). Eta hauek bezala beste batzuk ere: *belarriko/belarritako, oinetako* (Janzkia'). Baina hemen ez gara *-ko/-tako* forma hartzen duen *-ko* erator-atzizki honetaz arituko. Hemen ez da egitura honetaz ariko Euskaltzaindia.

2. Adizlaguna + *-ko*.

Egitura honek, *-n* kasu marka daraman izen sintagma du oinarrian, eta leku-denborako izenlagunak sorrarazteko erabili ohi da: *mendiko, mendietako, menditako* (izenlaguna singularra, plurala edo zehaztugabea den).

• Hala ere, batzuetan ez du inesiboa oinarrian, destinatiboa baizik. Hori gertatzen da *-ko /-tako* formak elkarren ordeko agertzen direnean zenbatzailerik gabeko izen sintagma bati atxikirik:

- (1) a) zuen *kaltetako/kalteko* izango da hori
b) bere *onetako/oneko* esan diot egia
c) artistaren *ohoretako/ohoreko* jarri dute oroitarri hori.

Kasu honetan *-ko /-tako* horiek *zertako* kasu destinatiboari dagozkio, eta ez inesiboari. Eta beti ere adizlagunak izango dira horrela sortutakoak eta ez adjektiboak. Euskaltzaindia ez da ariko hemen egitura hauetaz.

• Kontuan hartzekoa da, halaber, *gerizpetako / gerizpeko, ilunpetako / ilunpeko, eguzkitako / eguzkiko* bezalako bikoteen arteko diferentzia formala, eta inoiz semantikoa ere. Bikote horietako lehenek inesiboko *gerizpetan, ilunpetan, eguzkitan* forma mugagabeak dituzte oinarrian; bigarrenak, aldiz, kasu bereko *-an* forma singularra. Euskaltzaindia ez da egitura hauetaz ariko hemen.

3. Izen multzoa + *-ko*.

Adizlaguna + *-ko* egiturak ez bezala, egitura hau erakusten dutenek ez dute oinarrian inesibo kasuko izen sintagmarik, ez mugatzailerik ez eta, beraz, numero markarik:

- (2) a) *buru argiko* irakaslea dugu unibertsitatean
b) *beso luzeko* mutilak hobe arraunketako
c) *lau eta hiru hankako* mahaia ezagutzen ditugu
d) *azken hamarrekoa* jaso ondoren, museko lagunei *bostekoa* emanez bukatu genuen mu-saldia
e) gerra aurretik ezagunak ziren zilarrezko *errealbiko, peztako, bi peztako* eta *ogerlekoak*

- f) *hirurehun kiloko* harria jasoa du Perurenak
- g) *hirurogei ontzako* hogei enbor ebaki zituzten atzo aizkolariek
- h) *zenbat kilometroko* bidea dago Baionatik Donostiara?
- i) "Beldurra diot liburu *bakarreko* gizakiari", esan zuen Santo Tomasek
- j) *kantari askoko/anitzeko* taldea da Donostiako Orfeoia
- k) *zazpi eguneko epea* dugu azterketa prestatzeko
- l) *urte gutxiko haurrak* zer egin lezake gurasorik gabe?

Ikusten denez, *-ko* edo *-tako* atzizki forma adjektibatzailea har dezaketen izen multzoak edo oinarriak mota askotakoak izan daitezke:

• Batzuetan izena da oinarri:

- (3) a) *edadeko* pertsonari begirunea zor zaio
- b) *hitzeko* gizona errespetagarria da
- c) *iturako* lanik egin al duzue?

• Beste batzuetan partizipioa + *behar*:

- (4) a) *ondo egin beharreko* lana da hori
- b) euskaldunek *jakin beharreko* hizkuntza da euskara.

Bi kasu horietan *-ko* atzizkia bakarrik erabili izan da; ez da, beraz, lekurik *-tako* formarentzat.

• Izena + izenondoa:

Oro har, *-ko* atzizkia erabili izan dute idazleek:

- (5) a) *Negurri gaitzekoa* zuen (Elissamburu, *Piarres Adame*, 6)
- b) *Ago oneko kafea* (*Cancionero Vasco I*, 23)
- c) Ergela da jende hori, *eta jite txarrekoa* (J. Etchepare, *Buruxkak*, 126)
- d) *Sudur handiko* gizona (Elissamburu, *Piarres Adame*, 30).

Badira, noski, *-tako* dararmaten zenbait adibide ekialdeko testuetan, Haraneder-en testuetan batik bat:

- (6) a) *...aire handitako* andre bat (Laphitz, *Bi saindu ...*, 55)
- b) *Fede apurretakoa*, fidantza gutitakoa (Axular, 179)
- c) Gauza aski *mengo handitakoa* da (Duvoisin, *Laborantzaco liburua*, 311)
- d) Aurkiturik, bada, perla bat *balio handitakoa* (Haraneder, Harriet, *Iesu-Christo gure iaunaren Testament berria*, 32)
- e) Ez baidut nihor enekien hain *gogo berdinetako denik* (Haraneder, Harriet, *Iesu-Christo gure iaunaren Testament berria*, 403)
- f) (...) *usain onetako* zur mota guziak (Haraneder, Harriet, *Iesu-Christo gure iaunaren Testament berria*, 546).

Baina, hala ere, erabilera hau ez da erabatekoa ekialdeko testuetan, *-ko* ere erabiltzen baitute. Hegoaldean, berriz, hau da ia erabatekoa.

• Zenbatzailea + izena (+ izenondoa).

Zenbatzaileak zehaztuak edo zehaztugabeak izan daitezke; oinarriko izena, berriz, adina, prezioa, neurria, pisua, tamainoa eta denbora adierazten duena izan ohi da gehienbat. Hauek sortzen dituzte bikoitzasun gehienak eta hauetan komeni da batasuna egitea.

Orotariko Euskal Hiztegiak eskaintzen dituen datuak kontuan hartuta, ez da zalantzarik idazle gehienek *-ko* aukeratzaren dutela halakoetan, eta ez *-tako*. Horrela, *gutxi/guti/gitxi* zenbatzailea dararmaten izen sintagmetan ikusten denez, 167 adibide dira *-koren* aldeko (*neurri gutxiko gauza* bezalakoak alegia), euskalki guztietakoak, eta 19 bakarrik *-takoren* aldeko (*balio gutitako lanak* bezalakoak). Gauza bertsua gertatzen da asko eta *aniz*-ekin ere.

Zenbatzaile zehaztuekin ere, oro har, adina, neurria, pisua, tamainoa eta denbora adierazten duten izenekin *-ko* da erabiliena, inolako dudarik gabe. Adinaren kasuan 120 adibide ageri dira *-koren* aldeko eta 6 adibide bakarrik *-takoren* aldeko. Gauza bera neurriarekin (33 eta 1), pisuarekin (adibide bi bakarrik *-takorekin*), balioarekin eta denborarekin (forma bat bakarria *-takorekin*):

Hiru kiloko haurra, lau hankako mahaia

- (7) a) *Berrogei ta bi urteko mutilla zen*; oraindik ezkongai, eta bakarrik bizi zen munduan (*Izeta, Dirua Galgarri, 049*)
 b) Batxin langosuk bere beñi baiño sarrago esan eutsan (...) *amazortzi urteko mutillak* eztabela *berrogei urteko mutil zaarrakaz* batu bear (*Azkue, Batxi Guzur, 118*)
 c) Nork farra egingo ez du (...) emakume bat apaintzen bada *emezortzi urteko neskatxa baten* eran? (*Agirre Asteasukoa, Eracusaldia II, 092*)
 d) Gaixotu zan *bederatziz urteko mutillxo* ondo azi ta guraso onen semea (*Moguel, Confesioco ta Comunioco sacramentuen gañean...*, 215)
 e) Beti aurretik zijoan, (...), ta guk, *ogeiz urteko mutillak*, (...), ezin giñon jarraitu (*D. Agirre, Garoa, 010*).
- (8) a) *Amar kilometroko bide berri bat* egiten ari gara (*Izeta, Dirua Galgarri, 036*)
 b) Batez ere, *bi metroko itsas-huntzi zoragarri bat* (*Oskillaso, Kurloiak, 143*)
 c) Bide orreitako *lau metroko zabalera* ori ezta ez onena ez berendiena, etzagun eta etzagun ez tirean guztiena baiño (*Akesolo, Ipiña ta ipiñatarren barri, 027*)
 d) Ba' dira ondar-anoak *eun metroko goia* dutenak (*Anabitarte, Aprika-ko basamortuan, 008*)
 e) *Berrogei erraldeko beia* erosteko aña diru etzuen noski berekin izango, baiñan (...) bazeuzkan (*Mujika, Fernando Amezetarra, 037*)
 f) Iru lagunek Ispasterren apostua egin eben, jango ebela goizik gauera *amar erraldeko txala*, nerau laugarren nintzala (*Orixe, Euskaldunak, 110*).
- (9) a) Errosarioa bukatzearekin bat jarri zuan etxeko-andre gazteak maia zapi zuri batekin, onen erdian plater aundi bat, ertz batean *sei libranko ogi erre-berria* (*Zabala, Gabon gau bat...*, 048)
 b) Donostiako plaza izanik garestienetako bat, egunik geienetan erosiko da bertan *zortzi edo amar libranko azaburu bildua* sei edo zazpi koartoa (*Iztueta, Guipuzcoaco provinciarene condaira, 155*)
 c) Olako semiak mundura ekartzia baiño *lau libranko ogiak* eitia be obe dok (*San Martin, Zirikadak, 041*)
 d) Jaietarako geukan *sei libranko oilarra...* etzinen aituko, ba, epaikari barik (*Enbeita, Bertsok, 178*)
 e) Bainan, bertaldian maileatzekotan, ez othe dautazu emanen *lau liberako ogi handi bat?* (*Barbier, Ipuinak, 143*)
 f) Luis hurbildu zitzaioen, ederki trufatu... eta berak harria galtzarrean bere tokirat eman, *bi liberako ogi bat* bezen aise! (*Zerbitzari, Azkaine gure sorterria, 103*)
 g) *Lau liberako haurño bat*, hots, egun goizean... (*Lafitte, Murtuis eta bertze, 117*).
- (10) a) Doi doia burua makurtzen duela: (...) emozue Marianari *hogoi liberako paper bat*, eta ez bertzerik (*Barbier, Supazter xokoan, 090*)
 b) Han nuen beraz nere pampina, paparoa zabalik, *berrogoi'ta hamar liberako galtzerki-sedak* zangoetan (...), besoak sorbaldetarik beheraxago doi doia kukutuak (*Barbier, Supazter xokoan, 907*).
- (11) a) Ordun *iru orduko tartea* eman nion Santa Kruzi, ta errenditu zan, firmatuko zula (*Orixe, Santa Cruz apaiza, 116*)
 b) Azkenik agerian, (...): arrapatzen zutenetik *bi orduko beta* emateko, ondo iltzeko pres-tatu zedin (*Orixe, Santa Cruz apaiza, 090*)
 c) *Bi orduko aldapan* jendea erromes, gurutza bizkarrean ta kateak narres (*S. Mitxelena, Arantzazu, 119*)
 d) *Zortzi orduko neurri ori* lanbide guztietarako, egokia ete-da? (*Eguzkitza, Gizarte-Auzia, 032*)
 e) Lan batzuk besteak baiño askozaz gogor eta neketsuagoak dira-ta, guztieki *zortzi orduko muga bardiña* ipintea egoki dan ala ez, auzira ekarri ta eztabaidan erabili leiken arazoa da (*Eguzkitza, Gizarte-Auzia, 032*).

Hau da, hortaz, Euskaltzaindiaren erabakia: *buru argiko neska, adineko pertsona, hiru hankako mahaia, bost orriko txostena, lau laguneko taldea, ondo egin beharreko lana, neurri txikiko oinetakoak, fede apurreko jendea, e.a.* bezalako sintagmetan, alegia *no-lako* galderari erantzuten diotenean, *-ko* hobesten da.

Horregatik, tradizioak erakusten duen bezala, eta idazle gehienek segitu duten bidetik, *-ko* atzizki forma da hobesten dena, eta ez *-tako*.

Oinarrian zenbatzailearen bat ageri denean eta adina, prezioa, neurria, pisua, ... adierazten duten izenlagunak osatzen direnean ere, *-ko* da hobesten dena. Idatz bedi, hortaz, *bi urteko umea, bost liburako egunkaria, hiru kilometroko bidea, hamar metroko garaiera, hiru asteko egonaldia, e.a.* Baina *-ta-* atzizkia erabili beharrekoa izan daiteke zenbaitetan. Adibidez, nongo galderari erantzuten zaionean: *hiru etxetako haurrak etorri zaizkit; hiru etxeetako haurrak etorri zaizkit; *hiru etxeko haurrak etorri zaizkit, e.a.* Zenbaitetan *-ko/-tako* bikoteaz baliatzea ezinbestekoa izan dezakegu bereizketak egiteko: *zazpi urteko ardoa* (botilan dagoen ardoak zazpi urte ditu), *zazpi urtetako ardoa* (ardoak zazpi urtetan, ez zortzitan bildua izan da) eta *zazpi urteetako ardoa* (aldez aurretik ezagutzen ditugun zazpi urte diferentzetan zehar bilduriko ardoa. Azkeneko zazpi urteetan, esaterako).

Honek erakusten digu batzuetan *-tako* beharrezko dela, baina ez urte hauetan erakutsi izan den bezain sarri.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1995.eko ckainaren 30ean onartua)